

"Baltlus", baltisakslased, eestlased

Ea Jansen

Sissejuhatuseks – mõni sõna sõnast "balti".

Etno- ja toponüüm "balti" või "Balti-maad" on tänapäeval igäühe suus ja Ida-Baltikumis asuvaid Balti riike või rahvaid tavatsetakse läänemaaailmas käsitada ühtse tervikuna. Kuid on aegade saladus, kuidas see regioon oma nime sai. Järgnevates ridades on seda saladust asja põnevuse tõttu mõne sõnaga puudutatud, ehkki tegu on lingvistide ja medievistide pärusmaaga. Eesoleva kirjutise peaesmärk on arutleda selle vana nime taassünni üle 19. sajandi teisel poolel.

Sageli tsiteeritakse kaasaja entsüklopeedias ja kirjanduses rooma kirjameest Pliniust (vanemat), kes on kirjutanud kolme laeva-päevateekonna kaugusel sküütide rannikust asuvast hiigelsuurest saarest "Baltia" (või "Balcia"), viidates omakorda Xenophonile ja kreeka meresõitjale Pytheasele (viimasel Basilia või Balisia). Baltiaks kutsutud saar on uurijaid ja publitsiste ikka võlunud ja ahvatlenud mitmesugustele oletustele.¹ Ennekõike aga huvitas meresõitjaid ja kaupmehi siiski germaanlaste asualadest põhja pool leiduv veekogu, mille ühelt servalt leiti pea vääriskivina hinnatud merevaiku.

"Balti"-sõnal on eri keeltes mitmeid tähendusi. Läti keeleteadlane Konstantin Karulis on oma läti etümoloogilises sõnastikus toonud arvukalt näiteid balti-tüve kasutusest mitmes indoeuroopa keeles ja mitmes tähenduses, mõnel juhul valge, ka üleva ja ilusa (ka läti *balts*, leedu *baltas*, vene *bjelõ etc.*), teisalt aga järve, soo, pori jne. (näiteks kas või vene *boloto etc.*) kohta.² Baltide nime kandis ka üks läänegooti kuninglik suguvõsa ja see tähendas vapraid.³

Läänemerd tema mitmete lahtedega õpiti lõunapoolsete rahvaste seas tundma aeglaselt ja vaevaga, mis on ju tollase laevandustehnika puhul igati arusaadav. Varastel kaartidel on meie meri Vahemerega võrreldes üsna "ebarealistliku" kujuga. Läänemerele, mida õpiti tundma osade kaupa, oli mitmeid nimetusi, mitmed antiikautoritelt pärit nimed elasid edasi uusajalgi – *Sinus Codanus*, *Mare Svevicum* (Tacitus), *Mare Germanicum* jm.⁴ Balti mere kui nimetuse kasutuselevõtjana märgitakse mitmesuguste autorite poolt aga enamasti ikka Hamburgi kroonikut Breemeni Adamit, kelle aastail 1073–1076 koostatud kroonikast leiti kõnesoleva mere muude nimetuste kõrval ka "Mare Balticum"; Adam omakorda toetus Karl Suure elulookirjutajale Einhardile ja uskus, et tegu on suure lahega, mis ulatus sküütidemaast kreeka-katoliku-maadeni. Võokujulise lahe rannaelanikke nimetas Breemeni Adam "baltiensi" ja arvas, et teda mõjutas taani nimetus "belt".⁵

Tuntud baltisaksa publitsist Georg Berkholtz avaldas 1882. aastal esimesena käsitluse selleks ajaks uues kontekstis tarvitusele tulnud terminist "balti". Ta taunis "etümoloogilisi mängu" häälikuliselt sarnaste sõnadega, asus aga ka ise "mängima" ja võttis omaks vöö-kontseptsiooni. Ilmselt Breemeni Adami järgi väitis Berkholtz, et "balti" oli taani algu-

¹ Vt. nt. L. Meri. Hõbevalge. Reisikiri tuulest ja muinasluulest. Tallinn, 1976, lk. 45–46.

² K. Karulis. Latviešu etimologijas Vardnica divos sijumos. I. A.-O. Avots, Rīga, 1992, lk. 104. Autor on tänulik Enn Tärvelile, kes juhtis ta tähelepanu sellele olulisele sõnaraamatule.

³ Nii: Bruzen La Martiniere. Historisches-Politisches-Geographisches Atlas der ganzen Welt... Geographisches und kritisches Lexicon. Zweyter Teil, B. Leipzig 1744, v. 145.

⁴ Vt. lähemalt nimetuse ajalugu: U. Ehrenvård jt. Mare Balticum. 2000 vuotta Itämeren historian. Helsinki, 1996, lk. 18–21.

⁵ Sealsamas, lk. 21.

pära, lisades omalt poolt, et selle aluseks oli ladina sõna “balteus” – mõõgarihm või vöö. See olevat olnud seotud kujutlusega pikast merevööndist sküütide aladelt lõuna poole; nimi võidud germaanlaste poolt üle võtta juba esimeste kokkupuudete ajal roomlastega.⁶ Berkholtz juhib tähelepanu ka sellele, et Nikolaus Jeroschini Preisi riimkroonikas 14. sajandi teisest veerandist oli *Mare Balticum* tõlgitud kui “*Gürtelmeer*”.⁷ Kui suvaliselt spekuloida – vast oli praegune Läänemeri inimeste silmis vanasti vöökujuline veekogu (laht), mis võib-olla tundus ka hele, valge.

Kuid kuidas “balti” nimetuse etümoloogiaga ka lugu polnud, sedastada võib kindlasti üht: nimetus *Mare Balticum* levis. 15.–16. sajandi maakaartidel oli kasutatud Läänemere lääneosa kohta *Baltheatus Pontus*, lõunapoolse osa kohta *Sabulosus Pontus* ja Sveamaast ida pool asuvate vete kohta *Mare Gotticum*.⁸ Kuid arvatavalt 17. sajandi lõpust pärit A. F. de Witi poolt Amsterdamis välja antud atlases on Euroopa kaardil juba üsna kaasaegse kujuga Läänemeri, mille nimi on *Mare Balticum* või *de Oostzee* ja tal on kaks lahte, *Sinus Bothnicus* ja *Sinus Finni*. Lisatud on ka eraldi kaart *Mare Balticumi* kohta. Samuti tõestavad 18. sajandi leksikonid, et mitmeti nimetatud Läänemerd hakati Euroopas nüüd nimetama Balti mereks. Johann Hübneri leksikonis aastast 1727 on vastavad märksõnad: *Baltisches Meer, der Belt, Ostsee, Mare Balticum, Sinus Codanus*.⁹ Saksa “Kõigi teaduste ja kunstide suures täielikus universaalleksikonis” aastast 1733 leidub märksõna “Balti meri ehk Belt” ja kurdetud on, et antiikautorid on talle andnud mitmeid nimesid.¹⁰ Ja Hispaania kuningliku geograafi Bruzon La Martiniere’i suure

“Kogu maailma ajaloolis-poliitilis-geograafilise atlase” saksakeelsest tõlkest aastast 1744 leiame *Balticum Mare*, mis olevat “Saksa mere suur laht”.¹¹ Meenutada võib ka, et Peeter Esimene asutas Põhjasõja järel Pakri poolsaare äärde “Balti sadama”, hilisema linna *Baltiiski Port, Baltische Port* või *Baltischport*, Paldiski, millest mitme Venemaa valitseja unistustes pidi saama vägev sõjasadam.

Nii jäi meid ümbritsevale merele kindlalt külge nimetus Balti meri, ehkki hollandlased, taanlased, sakslased, rootslased ja soomlased nimetavad teda Idamereks ja eestlased Läänemereks. Soomes tähistati 1996. aastal Idamere 2000. aasta juubelit teosega “*Mare Balticum*”, kus leidub lühiülevaade mere nimede ajaloost. Sellele on eelnevalt viidatud.

Läänemere ääres elavate rahvaste või hõimude ja nende asualade kohta kasutati erinevaid nimetusi ja üldnime “baltlane” ei tuntud. Iseloomulikud on kas või Marek Tamm poolt publitseeritud Bartholomaeus Anglicuse 13. sajandi algusest pärinevas entsüklopeedias leiduvad pildikesed läti ja eesti hõimudest ja nende asualadest: mainitud on Liivimaad, Revalat, “Sambiat”, Zemgalet ja Virumaad.¹² Eespool tsiteeritud La Martiniere’i järgi oli Balti meri sisemeri Saksamaa, taanlaste, rootslaste ja Vene riigi vahel.¹³ Alles 1844. aastast pärinevast Meyeri leksikonist leiame, et mõningatele Ida-Baltikumis elanud rahvastele on antud ka ühisnimetus – leksikon teab rääkida “Balti soomlastest”, *Baltische Finnen*, kelle hulka kuuluvat päris-soomlased (*eigentliche Finnen oder Suomen*), kuralased, liivlased, eestlased ja laplased.¹⁴ Nimetust “balti keeled” vanapreislaste, leedulaste ja lätlaste keelte kohta oli Karulise andmete ko-

⁶ G. Berkholtz. Geschichte des Wortes “baltisch”. – Baltische Monatsschrift 29, 1882, lk. 524–526.

⁷ Samas. .

⁸ U. Ehrenvärd jt., tsit. teos, lk. 20–21.

⁹ J. Hübner. Reales Staats-, Zeitungs und Conversationslexicon. Leipzig, 1722, v. 186.

¹⁰ Grosses vollständiges Universal-Lexicon von allen Wissenschaften und Künste ...Dritter Band, B-Br. Verlag Hohann Heinrich Zedler, anno 1733, v. 289.

¹¹ Ta viitab Plinius vanemale ja Baltia saare nimetusele, mille seob läänegooti “balti” rahvaga, samuti märgib ta ka sõna “belt” mõju. – Historisches-politisches-geographisches Atlas der ganzen Welt..., v. 145–146.

¹² M. Tamm. “Oma” ja “võõras” keskaja kultuuris. Ida-Baltikumi kirjeldus Bartholomaeus Anglicuse entsüklopeedias *De proprietatibus rerum* (u. 1245). – Keel ja Kirjandus 2003, nr. 9, lk. 658–663.

¹³ Historisches-Politisches-Geographisches Atlas, v. 145.

¹⁴ Meyers Conversations-Lexicon, viertes Buch. Hildburghausen, 1844, lk. 324.

haselt soovitatud keeleteadlane F. Nesselmani poolt kasutusele võtta esmakordselt 1845. aastal, laiemalt sai see termin tuttavaks nii keelte kui ka rahvastega seoses aga alles 19. sajandi teisel poolel.¹⁵

Põhiliselt siis ühe Euroopa mere nimetus kasutatud sõna "balti" hakkas 19. sajandi keskpaiku ja teisel poolel aga äkki laialt levi- ma ja seda hakati intensiivselt kasutama.

Mõiste uue elu jälgimine, mida on järg- nevate ridadega püütud mõnevõrra teha, on huvitav ennekõike seetõttu, et "baltlust" ha- kati ideologiseerima ja seetõttu viib ta meid taas kord ühe eestlaste ja lätlaste ajaloo mur- rangulise järgu avalike ühiskondlik-poliitiliste võitlemistele keerisesse, aidates omalt poolt ka- rakteriseerida selles osalenud jõude ja nende ideelisi taotlusi. Ja kui ka see aeg võib mõne- legi tunduda vähemasti eestlaste rahvusliku liikumise seisukohast "küllalt läbiuurituna", väärrib see uusi mõtestamisi ja ka lihtsalt mee- nutamist. Meie kirjanduses näib kippuvat do- mineerima konfliktivaba rahvuslik narratiiv ja hakkab juba nagu ununema, kuivõrd suur oli 1870.–1880. aastail ühiskondlik pinge ja kuivõrd keerulises situatsioonis sündisid eesti kodanikuühiskonna alged, rahvuslik haritlas- kond ja uus kirjakultuur.

Terminite "balti" või "baltlus" kasutu- seletulekut ja tähendust tollaste eestlaste ja kohalike sakslaste jaoks pole aga eesti trüki- sõnas suurt käsitletud. Põgusalt on baltlusest räägitud seoses Johann Voldemar Jannseni poja ja Koidula noorema venna Harry (õieti: Heinrich Voldemar Amanduse) ajakirjaniku- tegevusega. Tema oli Eesti Postimehe kaastoi- metaja aastail 1879–1880 ja esitas selle lehe veergudel teesi, et me oleme baltlased. Aga kujutlus sellest, mida Harry Jannseni "balt- lus" endast kujutas, on jäänud ebamääraseks. Teisalt on teada vahest see, et "baltlus" kuju- nes 19. sajandi lõpukümnendite eesti rahvusli- kus ajakirjanduses enam-vähem sõimusõnaks, mille abil hurjutati Balti aadli võimu suhtes arvatavalt leplikumaid avalikke tegelasi.

Nii ongi siis päris huvitav jälgida, mida tä- hendas "balti" või "baltlus" meie maa sakslas- tele, mida eestlastele.

Olgu vabandatud, et Harry Jannseni kui järgneva loo ühe peategelase elukäiku ja te- ma ajakirjandusliku teotsemise psühholoogi- lisi või finantsilisi motiive ei ole vaatluse alla võetud, see nõuaks eraldi uurimistööd.

Sakslased ja baltlus

Sakslastega koloniseeritud eestlaste ja lätlaste alad ei moodustanud mingit tervikut ei Rootsi riigis ega ka seejärel, kui nad sattusid Põhjasõja tulemusel Venemaa valdusse. Keisririiki kuuluvad Läänemere provintsid olid 18. ja 19. sajandil halduslikult-õiguslikult eraldiseisvad üksused ja ühtset ala ei moo- dustanud nad ka inimeste teadvuses. Erine- vused looduslikes tingimustes ja asustustüü- pides, kommunikatsiooniraskused ja linnade vähene tõmbejõud etendasid oma osa selles, et ka veel vana agraarühiskonna hääbumise ajal säilis halduse ja kogu ühiskonna tugev "fragmentaarsus" ja püsisid keskajal välja kujunenud haldusüksused. Venemaaga sõl- misid Eesti- ja Liivimaa rüütelkonnad ning Riia, Tallinn ja Pärnu 1710. aastal teatavalt kõik eraldi alistumislepped; 18. sajandi lõpul lisandus omaette pallega alana Poola valdu- ses olnud Kuramaa. Omapärane-omanäoline piirkond oli veel, August Wilhelm Hupeli ter- minoloogiat kasutades, "provints Saaremaa"¹⁶ omaette rüütelkonnaorganisatsiooniga. Liivi- maa ja Eestimaa olid Hupelile "hertsogkon- nad" ja seda eri provintside "iseseisvust" ka- jastavat terminit kasutati isegi veel 19. sajandi keskpaiku. Erinevused õigus- ja valitsemisüs- teemis olid sanktsioneeritud provintsiaalõigu- sega ning tulenesid eelnenud ajalookäigust ja keskaegsest ühiskonnakorraldusest, sõdade ja vallutustega kujunenud olukordadest. Mi- nevik määras ka erinevused eri rüütelkon- dade vaimses palges, nende mentaalsuses

¹⁵ K. Karulis., tsit. teos, lk. 104.

¹⁶ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Dritter und letzter Band (Landrolle der beyden Herzogthümer Liefland und Ehstland). Riga, 1782, lk. 354.

ja käitumises, mida baltisaksa ajaloolased ja memuaristid on ikka ja jälle sedastanud. Tugevale õiguslikule järjepidevusele toetuv Eestimaa oli stabiilselt konservatiivne, kunagi Rootsi poolt vallutatud ja mitmeid pillutamisi läbi teinud Liivimaa aadel hoopiski avatum, elavam ja valmim kaasa minema uute ideeliste vooludega. Jne. Ja kui juba ühiskonna juhtiv jõud, aadel, ise polnud ühtne, siis veel suuremad olid erinevused aadli- ja kodaniku-seisuse vahel. Linnad elasid omaette ja veel 19. sajandi esimesel poolel hoiti kõvasti kinni kaupmeeste ja käsitöölise eksklusiivsetele korporatsioonidele rajatud valitsemissüsteemist, juhiks isekomplekteeruv raad.

Ja loomulikult erines baltisaksa eliit tervikuna oma elulaadi ja mentaliteedi poolest põhjalikult provintside põliselanikkonnast, eesti ja läti talurahvast. Nende vahel oli kuristik, mis oli sanktsioneeritud nii traditsioonide kui ka seadustega. Selline kuristik oli keskajal ja ka uusajal omane Euroopale tervikuna, siin aga püsis see visamalt kaua säilinud pärisorjuse ja ka etnilise-keelelise piiri tõttu. Ja seda, et ühed olid saksad, teised maarahvas või talupojad, aktsepteeriti siinmail vähemasti 19. sajandini – Eduard von Stackelbergi sõnul – kui loomulikku maailmakorda.¹⁷

Paistab, et varem kui kohalikud saksa seisused, hakkas Venemaa Läänemere provintse ühtse haldusliku ja kultuurilise tervikuna käsitleda keskvalitsus, kes Katariina II aegadest, eriti 1775. aastast (kubermanguseadusest) peale suundus seaduste ühtlustamisele ja riigi tsentraliseerimisele. Pahaendeline oli bürokraatliku asehalduskorra kehtestamine Katariina valitsuse poolt 1783. aastal ja oli iseloomulik, et seejärel, kui Paul I need kaotas, jäid püsima mõned uued riiklikud institutsioonid, sealhulgas kubermanguvalitsused. Vene ametlikus avalikkuses läksid käibele nimetused “Ostzeiski krai” või ka “Pribaltiiski krai” ja 1801. aastal allutati Läänemere kubermangu kolmik ühisele kindralkubernerile. Ametlikes dokumentides tunnustati kubermange

siiski endiselt eraldi üksustena ning kasutati nimetust Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkuberner. (“Provintsiaalõiguses” öeldakse: “Die Gouvernements Livland, Esthland und Kurland stehen unter der Oberverwaltung eines Generalgouverneurs.”¹⁸)

Seega oli keskvalitsuse suhtumine kahe-tine, mööndi “krai” eripära ja Venemaa selle läänenurga piirkondade kokkukuuluvust, ent unifikatsioonipoliitika seisukohast oli eraldi haldusüksuste säilitamine kasulik, sest see vähendas kohalike elementide vastupanujõudu. Tegelikkuses vastupanutahe – hoolimata siinse aadli troonitruudusest ja tulusatest ametikohtadest tsaariadministratsioonis – tõepoolest kasvas. Mida rohkem tsaarivalitsus segas end Läänemere provintside asjadesse, seda tugevamalt teadvustati oma kohalikke erihuve, seda enam kasvas siinsete valitsevate kihtide seas soov kaitsta oma autonoomiat, oma identiteeti ja kultuuriruumi eripära. Esimesi teravamaid kollisioone ja hirne töid kaasa Nikolai I haridusministri krahv Sergei Uvarovi venestamisplaanid 1830. aastail. Vastupanuvajadus tugevdas ühtsustunnet. See ilmnes eriti 1860. aastaist alates, mil vene natsionalistlik avalikkus hakkas oma suures enamuses esinema väidetavalt separatistlike saksalike Läänemere provintside ägeda vaenlasena, kihutades omalt poolt valitsust üles ala eriseisundit revideerima.

Loomulikult oli ühiskonna heterogeensus haldusliku killustatuse ja sotsiaalsete vahede kõrval tingitud ka kommunikatsiooni nõrkusest. See olukord hakkas aga valgustusajast peale oluliselt muutuma – suulise teabelevi kõrval ja suurelt osalt selle asemel levivast trükisõnast sai aegapidi oluline inimesi ühendav jõud. 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi alguses ilmnevad siinses saksakeelses trükisõnast üha selgemini püüdlused kolme koduprovinci tihedamale liitumisele ja samuti haritud kihtide ühtsustunde märgid.

Ennekõike oli ühtekuuluvustunne omane rohkenevale kohalikule saksa haritlaskonnale.

¹⁷ Freiherr v. E. Stackelberg-Sutlem. Ein Leben im baltischen Kampf. Rückschau auf Erstrebendes, verlorenes und gewonnenes. München, 1927, lk.16.

¹⁸ Provinzialrecht der Ostseegouvernements. Erster Theil. St. Petersburg, 1845, lk. 2.

19. sajandi algupoolel hakati kõnelema "literaadiseisusest", kuigi vaimutööga leiba teenivatel inimestel juriidiliselt eriseisuse staatust polnud ja nad kuulusid linlaste kategooriasse. Sisuliselt aga oli sellise kihi teke uus ilming – see oli uus sotsiaalne rühm uut laadi ellusuhutuse ja kokkukuuluvustundega. Tugevam oli literaatkond Liivi- ja Kuramaal, nõrgem Eestimaal. Oma harituse ja ka majandusliku kindlustatuse tõttu seisis literaadid kõigist kihtidest aadlile kõige lähemal, kuid ehkki aadliga "sõbrustav", oli literaatkond samas kõigist kihtidest kõige uuendusmeelsem. On hästi teada, et 18. sajandil, enne kohaliku ülikooli taasasutamist, komplekteerus Läänemere provintside haritlaskond suurelt osalt Saksamaalt sisse rännanud noortest, kes polnud seotud siinsete traditsioonidega.¹⁹ Tartu ülikool kui *alma mater* kõigi kolme provintsi jaoks kujunes omakorda haritud inimesi ühendavaks tegrriks. Loomulikult polnud ei professorkond ega üliõpilaskond homogeenne, 1820. aastaist peale organiseerus Tartu üliõpilaskond korporatsioonidesse päritolu järgi. Kuid see ei välista üleülikoolilist suhtlust ja sarnase mentaliteedi kujunemist.

Arvuliselt kasvav, tugevneva eneseteadvusega literaatkond oli see, kes trükisõna ja seltside kaudu hakkas forsseerima Läänemere provintside sakslaste *resp.* haritud inimeste tihedamat kultuurisuhtlust. 18. sajandi teisel poolel toimus saksakeelse ajakirjanduse taas-sünd, mõningate teabelehtede kõrval algas nii kitsamale teadlasteringile kui ka laiemale publikule määratud ajakirjade entusiastlik asutamine.²⁰ On hästi tuntud fakt, et valgustusajal sündis püüdlus oma provintside ajalugu, loodust, rahvastikku jne. aina sügavamalt tundma õppida, ja 18. sajandi kolmandal veerandil viis seda siin kõige edukamalt ellu

August Wilhelm Hupel. Tema "Topograafilised teated" ja ajakiri "Miscellaneen..." võisid teoks saada vaid eri paikades elavate korrespondentidega suhtlemise ja nende töölevirgutamise najal.²¹ Selle kõigea õhutati ja kinnistati teadvust oma kokkukuuluvusest, inimeste vahel sõlmuvad sidemed tungisid läbi seisusebarjääridest.

19. sajandi algusest hakkas ilmuma ajalehti ja ajakirju, mis juba otseselt seadsid eesmärgiks kolme eri provintsi lähendamise. Ajakirjanduse uuendaja au kuulub valgustajale-ratsionalistile Karl Gottlob Sonntagile, Liivimaa ülemsuperintendentile, kes kohaliku Riia ajalehe juurde asutas nädalakirja "Inländische Blätter". Sonntag orienteerus teadlikult kõigi kolme provintsi lugejaskonnale, kuid tema lehe iga oli üürrike (ilmus 1813–1814 ja 1817).²² Tiitlis leiduv mõiste "Inland", tollal tähenduses "kodumaa", sümboliseeris väljaande olemust. 1823. aastal asutas Sonntag uue nädalakirja iseloomuliku nimetusega "Ostsee-Provinzen-Blatt" ja ka iseloomuliku programmiga: ajakirja eesmärk on, kirjutab toimetaja, nüüdseks "ühe kõrge valitsuse all" olevaid Läänemere provintse nende lähema tutvustamise kaudu üksteisega tihedamalt siduda.²³ Sonntagi surma järel 1827. aastal asus nädalalehe toimetajaks samasuguste ideaalide kandja, Sonntagi sõber Garlieb Merkel, kes järgmisest aastast kuni 1838. aastani andis välja oma kuulsat nädalakirja "Kur-, Liv- und Esthländisches Provinzialblatt". See ajaleht oli populaarne kõigi kolme provintsi haritlaste seas. Veelgi suuremal määral kajastas ja kinnistas kohaliku haritlaskonna kokkukuuluvustunnet ning leidis rohkelt kaastöölisi ja lugejaid Georg Friedrich von Bunge poolt 1836. aastal asutatud üldkultuuriline ajakiri "Das Inland".

¹⁹ Vt. W. Lenz. Die Literaten. – W. Schlau (Koost.). Sozialgeschichte der baltischen Deutschen. Köln, 2000, eriti lk.146–158.

²⁰ Vt. head ülevaadet valgustusaja ajakirjandusest: I. Jürjo. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819. Tallinn, 2004, lk. 211–232.

²¹ Vt. samas, eriti lk. 166–172; 212–243.

²² Ilmus 1813–14 ajalehe Rigaische Stadtblätter lisana ja 1817 paar numbrit, 1817–1818 ilmus Tartus Neue Inländische Blätter professor D. F. E. Rambachi toimetusel, mis tegeles peamiselt Liivimaa talurahvareformi asjadega. Suleti tsensuuri poolt.

²³ Ostsee-Provinzen-Blatt, nr. 1, 2. jaanuar 1825.

Tartus kui peamises vaimukeskuses ilmuva ajakirja siduvat rolli iseloomustab seegi, et tal olid asetoimetajad Tallinnas, Miitavis ja Riias. Haritlaste kasvava kontsentratsiooni, väga elava vaimuelu ja tööstus-kaubandusliku edu tõttu kaldus suur linn Riia end ikka rohkem kujutlema Läänemere provintside ühise pealinnana.

Kodumaa-entusiasm ja eriti soov tema ajalugu sügavamalt tundma õppida tõi 19. sajandi esimesel poolel kaasa uurijate koondumise ja aina uute teadusseltside asutamise. Oli iseloomulik, et muude kõrval tekkis Riias selts, mis pretendeeris kõigi kolme provintsi ajaloo uurimisele, seega siis keskele rollile omaalgatuslike uurimisasutuste reas: see oli 1834. aastal asutatud Venemaa Läänemere-provintside Ajaloo ja Muististe Uurimise Ühing (*Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands*).

Niisiis, Läänemere provintside haritud sakslaste, olid nad siis literaadid või aadlikud, ühtekuuluvustunne tugevnes. Kuid head sõna oma kokkukuuluvuse tähistamiseks polnud.

Aleksander II trooniletuleku järel alanud liberaliseerumis- ja moderniseerumisaeg tõi kaasa ka Läänemere provintside haritlaskonna ja (eriti Riia) bürgerluse erakordse aktiveerumise, algas – kui ka vaid mõningateks aastateks – politiseeruva, sisult liberaalse avalikkuse õitseage.²⁴ Ja on loomulik, et nüüd sai ka ühtsuse mõte uue rüü ja isegi uue sisu: see oli – Gert von Pistohlkorsi sõnadega – aeg, mil “maa ja linna kodanikud, eriti literaadid, enam pikemata ei tunnistanud raeperekondade ülemvõimu linnades ja rüütelkondade võimu maal, nõudes saksa ülemkihi nimel aadli ja bürgerluse võrdsustamist. Nüüdsest hakati haritud inimesi nimetama baltlasteks; “baltlus” tähendas seisuste lähenemise programmi.” Sellega, lisab Pistohlkors, ei mõeldud niivõrd eri-

suste nivelleerimist, kuivõrd provintside avaliku elu liberaliseerumist ja moderniseerumist.²⁵ Asja tuum oli literaatide ja bürgerluse õiguste laiendamine, kuna leiti, et talupoegade heaks on rüütelkonnad juba küllalt teinud. Avalikult kuulutas politiseeritud baltluse nime välja Riia haritlaste ja bürgerite poolt 1859. aastal asutatud reformimeelne Balti kuukiri, “Baltische Monatsschrift”, mille nimigi, nagu Pistohlkors ütleb, “oli programm”.²⁶ Ajakiri oli vähemasti 1869. aastani “Balti liberalismi” ruupor, üheks peamiseks “vedajaks” tuntud publitsist, algul kosmopoliit, hiljem veendunud baltlane Georg Berkholz.²⁷ Edaspidi hakkas järjest tulema mitmesuguseid balti nimetust kasutavaid väljaandeid, 1863. aastal asutati näiteks hästituntud “Baltische Wochenschrift”, mis kujunes oluliseks teabejagajaks ja foorumiks kõigi kolme provintsi suurpõllupidajate jaoks, seega siis ka neid ühendavaks teguriks. Ka Saksamaal ja Venemaal hakati ikka suurema endastmõistetavusega rääkima baltlastest, 1880. aastate paiku olevat seda mõistet kasutatud paralleelselt “vene-baltlase” või liivi-eesti-kuramaalas-tega. Saksamaal mõeldi Baltimaade all sageli kõiki Läänemerd ümbritsevaid alu, kuid samal ajal levis rahvusvaheliselt ka selle toponüümi kasutus just Ida-Baltikumi kohta.²⁸

Ent baltlaste hulka ei arvatud sellal eestlasi ja lätlasi,²⁹ nende kohta seda nimetust ei kasutatud ja Balti liberalismi seisuste lähenemise programm neid kaasa ei arvanud. Õhus alamseisuse – talurahva – õiguste laiendamise mõte siiski juba oli, Soome maapäeva kokkukutsumise mõjul esitas “Revalsche Zeitung”, oma aja kohta “ultraliberaalne” Tallinna leht – ja esimene poliitiline päevaleht Läänemere kubermangudes – 1862. aastal idee, võimaldada aadli maapäevadel osaleda ka talurahvaseisuse esindusel. Vastavaid ettepanekuid tehti 1860. ja järgnevatel aastail korduvalt ka

²⁴ Seni on jäänud asendamatuks ülevaateks sellest ajast: R. Wittram. Liberalismus baltischer Literaten. Zur Entstehung der baltischen politischen Presse. Riga, 1931.

²⁵ Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder. Berlin, 1994, lk. 365.

²⁶ Samas.

²⁷ Vrd. Fr. Bienemann. Der Wechsel unserer politischen Tendenzen und die Baltische Monatsschrift. – Baltische Monatsschrift 31. 1884, lk. 603.

²⁸ G. Berkholz. Geschichte des Wortes “baltisch”, lk. 523.

²⁹ Deutsche Geschichte im Osten Europas, lk. 365.

Liivimaa maapäevadel, kõigi nelja rüütelkonna enamus seisis aga tollal (ja edaspidigi) seesugustele reformidele kindlalt vastu.

Muide, kodumaa ühtsust püüti 1860. aastate algul tugevdada mitte ainult seisuste lähendamise, vaid ka kolme kubermangu tihedama haldusliku liitumise ja sellega ka Läänemere kubermangude autonoomia kindlustamisega. Selleks andis nagu lootust üldine reformimeelne õhkkond Venemaal. 1862. aastal tegi Woldemar von Bock ettepaneku luua nelja rüütelkonna ühine maapäev,³⁰ samuti oli päevakorral ühise kõrgema kohtuinstantsi loomine. Pole aga andmeid, et üsna lootusetut ühise maapäeva plaani oleks tegelikult tõsisemalt teostada püütudki. Aktiivselt tegeldi 1860. aastate algul küll kohtureformi ettevalmistamisega ja koos kohtu moderniseerimisega kavandati vabameelsete seas ka ühise kõrgema kohtuorgani, justiitskolleegiumi, loomist. Kuid ka sellel mõttel polnud perspektiivi, kohtureform ise jäi esialgu venima.³¹

Varase Balti liberalismi lipukandjaid, hiljem Carl Schirreni mõjul konservatiiviks muutunud Georg Berkholz arutles balti nime päritolu kõrval ka selle üle, miks ja kuidas see nimi 19. sajandi keskpaiku üldse tarvitusele tuli. Meie maa kaotas oma nime, kui Vana-Liivimaa langes, kirjutas Berkholz, Liivimaa nimetus omistati edaspidi vaid ühele osale sellest maast. Nii ametlikus-riiklikus kui ka kohalikus keelepruugis olid kaua kasutusel Liivi-, Eesti- ja Kuramaa, millega Berkholzi arvates tähistati küll üht tervikut (*geschlossene, einheitliche Name*), nimetus ise oli aga pikk ja kohmakas. Seetõttu levis ka toponüüm Läänemere provintsid, nüüd (niisiis 1880. aastate algul) aga kasutatakse juba umbes 25 aastat terminit Balti provintsid, siinsetest (sakslastest) elanikest räägitakse 1860. aastatest peale enamasti kui baltlastest ja see nimetus on kaotamas oma "kunstlikku kõr-

valmaiku", kirjutab Berkholz. Balti provintsid on ajaloolis-poliitiline üksus, mis vajab ühist nime, arvas Berkholz, ja ehkki "meil" pole õieti "ajaloolist õigust" Balti nimele, kuna see on tulnud "väljastpoolt", tuleb sellega leppida.³² Berkholz oli siiski mures selle pärast, et terminid *Baltenland* või *Baltien* ei kõla hästi ja nähtavasti ei saa lahti nimetustest *Baltische Provinzen* või *Baltische Lande*.

Lätlaste seas tuli 1870. aastaist tarvitusele *Baltija* ja ka 19. sajandi teise poole eesti ajakirjanduses on mõnikord kasutatud terminit "Baltia".³³ Ka sakslaste seas oli *Baltia* siiski kasutusel: näiteks oli teisel baltisaksa laulupeol Tallinnas 1866. aastal lillevanikute vahele üles seatud loosung: "*Heil dem Tag, wo fern und nah / im Lied vereinet Baltia.*" ["Õnnista päeva, mil kaugel ja lähedal / ühineb laulus Baltia." – *Toim.*]³⁴ Baltia mängis niisiis kõiki Venemaa sakslasi ühendavat rolli, sest peol oli hulk laulukoore Venemaa eri paikadest.

Berkholz uuris ka seda, kuidas "balti"-termin 19. sajandil üldse levima hakkas ja millal ta Läänemere provintse käsitlevasse või siin väljaantavasse kirjandusse ilmus. On huvitav, et nime "maaletooja" oli õieti inglanna Elizabeth Rigby (Eastlake), hästituntud reisikirjade autor. 1841. aastal avaldas Rigby oma "Letters of the shore of the Baltic", mille 1846. aastal ilmunud saksakeelne väljaanne oli pealkirjastatud "Baltische Briefe". Järgmisel aastal ilmus Aurelius Buddeuse kirjeldus oma reisist läbi Läänemere provintside Peterburgi üldnime all "Halbrussisches", mille osad olid pealkirjastatud "Baltische Trümmer". Nüüd (siis 1880. aastate alguses), nendib Berkholz, räägivad kõik Baltimaadest, Balti põlisrahvastest, Balti aadlist, Balti elust, jne. jne.³⁵ Muide oli balti nime varasemate kasutajate seas veel ka kirjamees ja estofiil Georg von Schultz-Bertram teosega "Baltische Skizzen" (1853–1855) ja 1860.

³⁰ Vt. selle kohta ka: R. Wittram. Liberalismus Baltischer Literaten, Beilage III, lk. 108–116.

³¹ Vt. lähemalt näiteks Pistohlkorsi käsitlust: Deutsche Geschichte im Osten Europas, lk. 372–373.

³² G. Berkholz, tsit. teos, lk. 528.

³³ Nt. "Virulase" juhtkiri: Saksa ja Vene võim ja vaim Baltias. – nr. 8, 22.02.1883.

³⁴ Vt. selle laulupeo kui sakslaste ühistunde demonstratsiooni kohta lähemalt: E. Jansen. Baltisaksa laulupeod Tallinnas. – Teater. Muusika. Kino 1994, nr. 11, lk.52–53.

³⁵ G. Berkholz, tsit. teos, lk. 519–524.

aastate algul leiame selle ka läti rahvuslike tegelaste Kaspars Biezbārdise ja Krišjānis Valdemārsi kriitiliste raamatute pealkirjadest. Üldiselt aga näitab mitmesuguste ajalooliste ja publitsistlike teoste bibliograafia³⁶ ja ka mõistete pruukimine ajakirjanduses, et 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi algul räägiti paralleelselt Balti provintsidest ning Eesti-, Liivi- ja Kuramaast, armastati ka nimetust *Die deutsche Ostseeprovinzen Russlands*.

“Baltluse” sündi jälgides väärib arutlemist aga ka rahvuslik-mentaalne aspekt – tekib küsimus, kui tugev “baltluseteadvus” ikkagi oli ja missugune oli selle seos saksa identiteedi ja saksa rahvustundega, mis Saksamaa ühendamisliikumise ajal ja ühtse riigi kujunemisel avaldas ikka suuremat mõju ka baltisakslastele. Tallinna Rüütli- ja Toomkooli 350 aasta juubeli tähistamisest kirjutades nentis selleaegne *Revalsche Zeitung* (ilmselt toimetaja Leopold Pezold ise), et noil pidustustel avaldus “saksa vaim Balti kodus” (*der deutsche Geist in der baltischen Heimat*).³⁷ Riia vabameelse lehe “*Zeitung für Stadt und Land*” rajaja ja toimetaja Gustav Keucheli põhimõte aga oli: me pole baltlased, vaid sakslased.³⁸ Baltisaksa trükisõna jälgimine näitab, et päritolumaa, eriti Bismarcki *Reichsgründung*i järel sündinud tugev ühtne keisririik oli imetusobjekt, nagu ka saksa vaimukultuur – poeetide ja muusikute rahva geenius. Ometi ei mõelnud, nagu õigesti ütleb Heinrich Schaudinn, enamik baltisakslasi “kojupöördumisele” ega lootnud Saksa rahvusiigiga ühinemisele – kõik, millele nad pretendeerisid, oli olla Euroopa kaitsevalliks ida vastu ja ida europiseerimine.³⁹ Ka arvukas baltisaksa kõrgametnikkond päris-Venemaal tundis end osalisena just selles missioonis. Kindel veendumus kaitsevali- või eelposti-missioonis jäigi baltisaksa avalikule arvamusele omaseks jooneks. Uuel ajal ja uutes oludes 20. sajandi algul leidis see sõnastus muude seas ka Hermann

von Keyserlingi – Jaan Unduski sõnul “viimse baltlase” – kirjutistes. Keyserling sedastab: “Iidsetest aegadest oli Baltikum Lääne eelpost teel sarmaatlikku itta. Seitsme pika aastasaja jooksul kaitseisid baltlased kangelaslikult Öhtumaa vaimu slaavi ülemvõimu vastu.”⁴⁰

Baltisaksa ilukirjanduses ja memuaarides, ka ajaloolises kirjanduses, rõhutatakse ikka ja jälle kohalike sakslaste kiindumust oma kodupaika ja baltlase nimetust kui selle sümbolit.⁴¹ Otto von Taube jutustab oma isast, kes agressiivsest vene natsionalismist häirituna emigreerus Saksamaale. Seal ei tundnud ta end aga sugugi koduselt, vaid aina igatses endist kodumaad, eesti rahvast ja tema ilusat keelt. Vana aadlik hakanud lõpuks ise eesti keeles luuletama.⁴² Saksamaal aga võõristati baltisakslasi sageli kui “venelasi”.

Baltisakslaste positsioon kolme jõu, Saksamaa, Venemaa ja Baltikumi põlisrahvaste vahel oli tööpoolest keerukas, tuues kaasa enesemääratlusraskused ja “vankuva” identiteedi, mida mõneti ebamäärane baltlusekontseptsioon koos teadvusega oma eelpostimissioonist siiski ei suutnud tasakaalustada. Alam- ja ülemkihtide “võõrus”, mis avaldus nii avalikkuses kui ka argielus ja mida varem peeti endastmõistetavuseks, hakkas aegamisi kujunema probleemiks omaette; 19. sajandi teise poole rahutus ja muutuv ühiskonnas ei tundunud terav lahtusjoon enam loomulikuna. See peegeldub ka 19. sajandi teise poole baltisaksa ilukirjanduses: Johanna Conradi näiteks kirjutab, et ta tunneb end eksinuna mitme maailma vahel, ja võrdles end põlisrahvaga, kellel samuti oli tema meelest raskusi oma identiteedi leidmisega. Conradi ütleb: “Nii nagu lätlane tahaks omada rahvustunnet ega kuulu ometi ühtegi rahvusse (*sic!*), nii tahaksime ka meie, baltisakslased, et meil oleks kodumaatunne, kõikides selle kodukolde, mille me kolonistidena omandanud

³⁶ Väidetud TPÜ Akadeemilise raamatukogu Baltika osakonna kataloogide põhjal.

³⁷ *Revalsche Zeitung*, nr. 140, 20.06.1869.

³⁸ G. Keuchel. *Kalender für die deutsche Vereine in Liv-, Est- und Kurland auf das Jahr 1911*, Riga, d.-ta, lk. 72.

³⁹ H. Schaudinn. *Das baltische Deutschtum und Bismarcks Reichsgründung*. Leipzig, 1932, lk. 42–43.

⁴⁰ Vt. Jaan Unduski publikatsiooni: *Tuna* 2002, nr. 2, lk. 73.

⁴¹ Vrd. nt. H. v. Rimscha. *Die Balten und ihre Heimat*. – *Baltische Hefte*, 4. Jg., H. 2, 1958, lk. 76–77.

⁴² O. v. Taube. *Mein Vater und das Estentum*. Darmstadt, 1969, lk. 13–17.

oleme, ja suure riigi vahel, kuhu me kuulume.”⁴³ Emotsionaalse naiskirjaniku hingevalu põhjustas suuresti see, et “noorlätlased” olid oma kirjutustes hakanud baltisakslasi käsitamata kui “võõraid”, ja ta esitas omalt poolt samal maapinnal elavate laste üheks rahvaks sulamise idee.

Üks ja ühtne balti rahvas polnud siiski ainult ilukirjanike unistus, sellega tulid kaasa ka Liivimaa aadlikest vabameelsed poliitikud ja publitsistid 1870. aastate lõpul. Selleks ajaks oli, nagu ütleb Alexander von Tobien, esile tõusnud uus generatsioon, kellele maa “erinevate natsionaliteetide” eraldatus üksteisest polnud enam loomulik, vaid tundus õnnetuse-na (*Unheil*).⁴⁴ See väljend pärineb Edmund von Heykingilt, ajakirjanikuks hakanud aadlikult, kes 1879. aastal toimetas ajakirja “Baltische Monatsschrift”. Nüüd siis ei olnud küsimus üksnes saksa seisuste lähenemises; Heyking kirjutas, et tuleb kaotada – tema väljenduse järgi – “rassiprivileegid”, ja kuulutas eesmärgiks “ühe ja ühtse rahva” loomise.⁴⁵

Põlisrahvaile lähenemise ja “ühtse rahva” vajadust kinnitas tsaarivalitsuse unifitseerimispoliitika, mis õige pea, 1880. aastate teisel poolel ju võttiski üsna ähvardava ilme. Pistohlkors juhib tähelepanu Woldemar von Bocki sõnadele aastast 1887: “Vene riigi varjamatu eesmärk on ka eestlased ja lätlased suruda “Sarmaatia katlasse”, milles õigeusust, nihilismist, tšinovniklusest, paberrubladest, viinast ja dünamiidist keedetakse “suurt vene ideed”.⁴⁶ Hirm “Sarmaatia katla” ees eestlasi 19. sajandi lõpukümnendel veel eriti ei vaevanud, venestuse tulekule vaatamata. See oli järgmise sajandi probleem.

Niisiis oli jõutud baltisaksa avalikkuses saksa seisuste lähenemise mõttelt siiski kõigi etniliste ja sotsiaalsete rühmade lähenemise mõteni – ja kõigi Läänemere provintside elanike

käsitamiseni baltlasena. See tähendas muust Venemaast erineva majanduslik-sotsiaalse korra ja erineva kultuuriga ala elanikke.

Ent “ühe ja ühtse rahva” idee oli küllaltki ebamäärane, ka Heyking rääkis vaid ilusaid sõnu: “Ühise kultuuri pinnalt peab tõusma uus ühtekuuluvus, mis arvestab iga natsionaliteedi iseärasusi võrdselt, mis ei tunne teatud ühiskonnaklasside ja ühe rassi pärilikku isandavõimu, vaid üksnes intelligentsile ja poliitilisele küpsusele tuginevat loomulikku juhtimist.”⁴⁷ Nii tähendanuks siis balti rahvas mitmekülget koostööd eri ilmega partnerite vahel. Teoreetiliselt oli niisugune ühtekuuluvus võimalik, praktikas tollastes tingimustes teostamatu. Üheks peamiseks tõkkeks kujunes see, et õiguste jagamine põlisrahvastega, mis ju paratamatult pidanuks olema “ühtse rahva” üks alussambaid, osutus mitte ainult vanameelsete, vaid kogu baltisaksa avalikkuse jaoks siiski liiga raskeks pähkliks. Rüütelkondlikud konservatiivid pidasid igasuguseid mõõndusi aadli ja kogu saksluse eksistentsi jaoks hukatuslikuks, ent olles silmitsi mõttega, et koredad talupoeglikud eestlased või lätlased peaksid tööpoolest ilmuma elegantsetesse maapäevasaalidesse, löid ka vabameelsed kõhkleva. Liati polnud “liberaalide partei” – nagu tollal vabameelsete mõisnike rühmitust nimetati – osakaal Liivimaal kuigi suur, nende hääl kõlas tegelikult tugevamini pressis kui maapäevadel, kus esitati erinevaid ettepanekuid (“kreisipäevad” või majanduskogu talupoegade osavõtul) ega suudetud neid küllaldaselt kaitsta. Radikaalne Heyking, keda teised süüdistasid omaenda aadelliku aluspõhja uuristamises, asus toetama kava luua poliitilise maapäeva kõrvale umbes Venemaa semstvo ülesannetega majandusorgan, kus talupojad võiksid “harjutada” koostööd aadliga.⁴⁸ Talupoegade *resp.* eestlaste ja lätlaste osalus poliitilisel maapäeval näis nende

⁴³ J. Conradi. Georg Stein. 2. Auflage, Riga, 1879, lk. 152.

⁴⁴ A. v. Tobien. Die livländische Rittersschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus. – Riga, 1925, lk. 392.

⁴⁵ E. v. Heyking. Zur livländischen Landerpolitik. – Baltische Monatsschrift 26., 1879, lk. 312.

⁴⁶ Deutsche Geschichte im Osten Europas, lk. 365.

⁴⁷ E. v. Heyking, tsit. art., lk. 312.

⁴⁸ Samas, Zur Widerlegung einiger Einwände gegen die Einführung der Landschaftsinstitutionen. – Baltische Monatsschrift 26, 1879, lk. 621–641.

väidetava poliitilise ebaküpsuse tõttu riskantne, ka Heyking arvestas rahvuslike kirgede lõkkelelõõmist. Meenutagem, et maapäevade kompetentsi kuulus ka kohaliku kehtivusega seaduste algatamine ning vastutavate kohtu-, politsei- ja kirikuametnike valimine. Juba üksnes haridusevahe tõttu oli pea võimatu kujutleda talupoegi sellistel puhkudel kaasa hääletamas.

Muide, ühtse rahva peaideoloog Heyking ise emigreerus üsna pea, juba samal, 1879. aastal, hoopis Saksamaale.

Rüütelkondade võimetus otsustada reformide kasuks tõi kaasa paratamatu konflikti eesti ja läti avalikkusega, mis oli juba tugevasti pead tõstnud, pidas end rahva enamuse tahte väljendajaks ja nõudis nii agraarseid mõõndusi kui ka alamseisuste osalust provintside omavalitsustes. Ent mõõndusi ei tehtud ja lähenemise asemel algas hoopis – olgugi algelisel kujul – avalik võimuvõitlus ja "võõruse" kultiveerimine. Selle avaldusi trükisõnas tsaristlik tsensuur sellal "küllalt" ei pidurdanud – Aleksander II valitsemise lõpuaastad olid elevuse ja liberaalsuse tõusu aeg kogu Venemaa avalikkuses. Eestlased jäid ootama neile soodsaid reforme päris ültalt, keskvalitsuse poolelt.

Võimuvõitluse algus avalikkuses kiirgus tagasi privaatsfääri, argielu aga mõjutas omakorda avalikku elu. Lõhe juured olid nii majanduslikus ebavõrdsuses kui ka sajanditega kinnistunud traditsioonides ja tavades, mis ikka veel tekitasid ja taastekitasid mõlemapoolset võõristust, ehkki samas oli loomulik ka mitut laadi suhtlus valla- või kihelkonnatasandil. Rahva seas austati humanseid mõisnikke, eriti neid, kes müüsid maad mõõduka hinnaga ja aitasid kaasa koolide edenemisele. Kuid nad olid ikkagi härrad ja proudad. Ja, nagu öeldud, ei peetud sellist lahutust enam loomulikuks – ei sakslaste ega ka eestlaste-lätlaste pool.

Vene avalikkuses – mis oma enamuses oli häälestatud natsionalistlikult – omandas baltlus omalaadse tähenduse. 1880. aasta paiku algasid taas vene ajakirjanduse teravad rünnakud siinse aadli-autonoomia, väidetava separatismi ja sakslaste kultuurilise domineerimise vastu. *Revalsche Zeitung* kirjutas: 1860. aastail õppisime tundma, mida tähendab olla ümbritsetud

vaenulikust atmosfäärist ja olla vene ajalehede lakkamatute rünnakute ohver, nüüd on kõik uuesti alanud. Meile vaatab vastu pime vihkamine, üksikutest väärnähetest tehakse üldistavaid järeldusi ja baltisakslasi kujutatakse kõige veneliku vaenlaste ja reetjatena.⁴⁹ Vene pressis jaoks hakkaski baltlus nüüd tähendama nii separatismi kui ka anakronistlikku, seisuste privileegidele tuginevat ühiskonnakorda. Heideti ette, et baltisakslased fantaseerivad ikka veel oma "balti kodumaast" ja "balti kokkukuuluvusest", püüavad takistada riiklikult vajalike reformide elluviimist ja kohalike elanike muutumist Vene riigi kodanikeks.⁵⁰ Eriti palju tegemist oli saksa pressil tollal vene liberaalide ajalehega *Golos*, kes Balti olusid käsitas feodaalse mahajäämuse musternäidisena. *Neue Dörptsche Zeitung* kurtis 1880. aasta lõpupoole: ohjeldamatust fanatismist juhitud sakslastevastane kihutus-töö (*Deutschenhetze*) vene ajakirjanduses on nii meeletu, et hulemaks see enam minna ei saagi.⁵¹ Peale muu ilmus vene ajakirjanduse veergudele nüüd ka õnnetu "Balti venelane", kes ei kuuluvat kokku venelaste ega sakslastega, meenutades väliselt siiski pigem sakslast.⁵²

(järgneb)

Ea Jansen

(1921–2005)

Lõpetas 1949 TRÜ ajaloolase-arhivistina. Töötanud TA Ajaloo Instituudis. Ajaloodoktor 1968. Põhilised uurimisalad: eesti rahvuse kujunemine ja rahvuslik liikumine, venestamisaeg 1880–1890-ndatel. 19. sajandi kultuuri- ja sotsiaalajalugu, ka baltisaksa kultuuri ajalugu.

⁴⁹ *Revalsche Zeitung* nr. 215, 16.09.1880.

⁵⁰ *Revalsche Zeitung* nr. 221, 23.09.1880.

⁵¹ *Neue Dörptsche Zeitung* nr. 174, 23.11.1880.

⁵² *Neue Dörptsche Zeitung* nr. 175, 01.08.1880.